

't Inschrien

Vereniging Oudheidkamer Twente

Kwartaalblad
2008 / 2

In dit nummer o.a.:

- Dingeldein
- Van Ruisdael in Twente
- Gleuven in de Plechelmus
- Een bijzondere vijzel
- De cirkels van Mander

Colofon

't *Inschrien* is een kwartaalblad van de Vereniging Oudheidkamer Twente.

Doelstelling

Het bevorderen van kennis en inzicht omtrent de culturen van stad en land in Twente, in het bijzonder voor wat betreft archeologie, geschiedenis, natuur en landschap en het streven tot het behoud van de bestaande culturen of overblijfselen ervan.

Redactie

Berend Jager (hoofdredacteur), Frans Agterbosch, Willy Ahlers, Geert Bekkering, Jan ter Hoegde, Hilda Ferweda en Frans Janssen.

Aan dit nummer werkten mee:

J.A. van Alsté, R.R.M. Kemper, Z. Kolks, F.J.M. Agterbosch, J. Morsink, W. Ahlers, G. Bekkering, C. Hoogendijk, W. Holterman, A. Krommendijk, H. Reynders, J. Boink, S. Wynia, J. Swennenhuis, B. Jager.

Redactieadres

Blauwgras 48
7623GK Borne
tel. 074-2671053
redactie@oudheidkamertwente.nl

Bestuur

Jan van Alsté, voorzitter
Janny Willemsen, secretaris
Mark Willemsen, penningmeester
Han Brummelman, lid
Riet Luttkhuis, lid
Jan Morsink, lid
Frans Janssen, lid

Secretariaat van de vereniging

Postbus 40024
7504RA Enschede
secretariaat@oudheidkamertwente.nl
Telefoon : 074- 2914014
Rabobank rek.nr. 12 95 76 379

Het abonnement is bij het lidmaatschap van de vereniging ingesloten.

Lidmaatschap van de vereniging kost 24.50 euro per lid, echtparen 29.50 euro, jeugdleden tot 21 jaar 10 euro. Losse nummers zijn voor 5 euro verkrijgbaar bij het secretariaat en bij boekhandel Broekhuis.

De kopij moet uiterlijk 6 augustus 2008 bij de redactie zijn. Men kan richtlijnen aanvragen bij de redactie.

Publicatie of overname van artikelen, geheel of gedeeltelijk, is toegestaan mits de bron wordt vermeld.

Donatie en schenkingen:

schenkingen@oudheidkamertwente.nl

Een inschrien is een klein verborgen vakje in een tuigkist waarin men kostbare voorwerpen bewaarde.

Druk: Drukkerij Veltmann B.V., Enschede

Inhoud**Pag.**

Van de redactie	03
Van de voorzitter	04
In memoriam Herman Wassen	05
Twente in de schilderkunst van de zeventiende en negentiende eeuw Zeno Kolks	06
De gleuven in de Plechelmus Basiliek Dr. H. Reynders	10
Column: Een gedenkwaardige dag Robert Kemper	13
Kunst en historie: gedenkteken Dingeldein H. Boink en S. Wynia	14
Bijeenkomst studiegroep historische cartografie Willy Ahlers	17
Het collatierecht van de heer van Almelo Cees Hoogendijk	18
Uit de collectie van de Oudheidkamer Jan H.A. Morsink	22
Boeksignalement G. Bekkering	23
Gedicht: Noaberschap in Twente Jan Swennenhuis	24
Activiteitenkalender	25
Ets: Noaberschap Willemien Holterman	25
Mutaties leden	25
Twentse paddenstoel	26
De cirkels van Mander/de cirkels van Jannink Frans J.M. Agterbosch	27

Vereniging Oudheidkamer
Twente

Omslagillustratie: schilderij van James de Rijk: Gezicht op Goor (fragment)
Zie artikel hierover op pagina 06 e.v.

Van de redactie

De redactie heeft ook dit keer weer gepoogd een boeiend en gevarieerd nummer te realiseren. De reacties van u als lezer waren overwegend positief en het aantal mensen dat (opnieuw?) de Oudheidkamer wist te vinden en zich aangemeld heeft als lid is behoorlijk gestegen. TwentseWelle is inmiddels geopend en daarmee tevens de toegang tot de omvangrijke collectie van onze vereniging.

In de serie *Kunst en historie* is het zoeklicht dit keer op Denekamp gericht.

H. Boink en S. Wynia hebben een boeiend verhaal geschreven rond het in 1988 gerealiseerde borstbeeld van Willem Hendrik Dingeldein. Uitstekend komt naar voren wat voor belangrijke rol deze vermaarde Twentenaar in de historie en cultuur van onze regio heeft gespeeld. Het kunstwerk is vervaardigd door Elvira van Eyl en werd in 1988 onthuld.

Cees Hoogendijk vervolgt zijn artikel over het collatierecht van de heren van Almelo. De spanning tussen adel en kerkbestuur in de na-Napoleontische tijd wordt op indringende wijze verwoord.

Vorig jaar heeft Zeno Kolks voor de Oudheidkamer een lezing gehouden over de schilderkunst in Twente in de zeventiende en negentiende eeuw. Het artikel in dit nummer is daar een bewerking van. Het is interessant te lezen dat met name in de zeventiende eeuw Twente in de Hollandse schilderkunst een rol heeft gespeeld dankzij bekende schilders als van Ruisdael en Hobbema, die op doorreis gefascineerd raakten van Twente en talloze taferelen

realistisch vastlegden.

H. Reynders deed tijdens zijn vakantie in Egypte interessante ontdekkingen rond raadselachtige gleuven in oude tempels en zag daarin een parallel met de bekende gleuven in de Plechelmuskerk in Oldenzaal. Hij komt met een interessante hypothese op dit al veelbesproken onderwerp.

Robert Kemper staat in zijn column dit keer stil bij een belangrijke datum in de Twentse cultuurhistorie: de opening van TwentseWelle, waarbij hij ook enkele kritische kanttekeningen laat horen zoals een columnist betaamt.

En de paddenstoel? Moeilijk dit keer? Er waren maar weinig inzendingen voor de prijspuzzel. Ze heeft wel een boeiend artikel opgeleverd met betrekking tot een Amerikaans verschijnsel in de buurt ervan: De cirkels van Mander, geschreven door Frans Agterbosch.

In *Uit de collectie van de Oudheidkamer* dit keer een beschrijving van een waardevolle vijzel door Jan Morsink.

Dit en nog meer biedt dit nummer de geïnteresseerde lezer. We hopen dan ook dat dit blad u enige uurtjes aangenaam leesplezier bezorgt.

Berend Jager

Van de voorzitter

Het gaat allemaal heel snel. Dit is alweer het tweede nummer van ons kwartaalblad 't Inschrien in 2008 na het succesvolle nulnummer van eind 2007. Er gebeurt veel. Op 22 april is het museum TwentseWelle door koningin Beatrix geopend. De betrokken medewerkers en vrijwilligers verdienen een groot compliment voor hetgeen zij in de afgelopen weken en maanden tot stand hebben gebracht. Het museum mag er zijn. Twee weken voor de officiële opening hebben zo'n honderd leden van de Oudheidkamer gebruik gemaakt van de mogelijkheid het nieuwe museum al te bekijken. Deze preview was een groot succes en demonstreert onze verbondenheid met het nieuwe museum en onze collectie. Ook is het een bewijs van de belangstelling en betrokkenheid van onze leden bij de cultuurhistorische ontwikkeling van Twente.

Maar bij de preview hoeft het natuurlijk niet blijven. Leden van de Oudheidkamer hebben gratis toegang tot TwentseWelle op vertoon van de ledenkaart.

Bezoekers van TwentseWelle is het mogelijk opgevallen dat op de ramen van het pand naast de ingang Vereniging Oudheidkamer Twente staat vermeld. Het gaat om het pand Strooinksbleekweg 12B waarin wij binnenkort onze intrek zullen nemen om ons secretariaat, de werkgroepen en het archief te huisvesten. Ook kunnen we er bijeenkomsten voor kleine groepen houden en cursussen verzorgen. Op dit moment is het bestuur nog bezig met de laatste loodjes rond de financiering, maar ook al met de stoffering en inrichting. We hebben van de Woonplaats kantoor-meubelen gekregen zoals kasten, bureaus, tafels en stoelen.

De algemene ledenvergadering heeft het

bestuur het mandaat tot aanschaf van het pand gegeven onder bepaalde financiële randvoorwaarden. Daarom wachten we nog op het antwoord van een paar sponsors voordat de koop gesloten wordt. Wel kunnen we het pand al in gebruik nemen als het definitief is opgeleverd.

Aan de algemene ledenvergadering bewaart het bestuur een goede herinnering. Na jaren van spanningen is er nu weer een positieve, constructieve stemming. Heel bijzonder was de uitreiking van het erelidmaatschap aan de totaal verraste Leo Verbeek. Leo heeft het erelidmaatschap zondermeer verdiend zoals ook bleek uit de toelichting van Jan Willem Berns waarin Leo's grote verdiensten voor de Oudheidkamer werden geschilderd. Maar er zijn meer leden met grote verdiensten voor de Oudheidkamer. En om willekeur te voorkomen wil het bestuur een reglement opstellen voor het verlenen van het erelidmaatschap. U hoort hierover meer op de volgende ledenvergadering.

Nu onze Vereniging met zoveel ambitie een herstart heeft gemaakt, is de behoefte aan vrijwilligers gegroeid. Assisteren bijvoorbeeld bij excursies, lezingen en cursussen. Deskundigheid is daarbij niet vereist! Hier ligt voor u een uitgelezen kans binnen de Vereniging een zinvolle rol te vervullen. De Vereniging heeft interessante, uitdagende taken en opdrachten beschikbaar binnen de diverse commissies en voor ondersteuning. Ons nieuwe pand biedt daarbij een prima onderkomen. Ik hoop u in die rol te mogen begroeten.

Jan van Alsté

In memoriam Herman Wassen

Op zondag 20 april 2008, in de vroege ochtend, is Herman Wassen op 59-jarige leeftijd overleden. Midden in de hectiek van de voorbereidingen voor de opening van TwentseWelle op 22 april, werden we allemaal stil van dit bericht. Want iedereen kende en waardeerde Herman, sinds 1994 huismeester en telefonist van het Elderinkshuis. Aanvankelijk in dienst van de Oudheidkamer Twente, daarna van het Van Deinse Instituut en laatstelijk van TwentseWelle.

In de rouwadvertentie die TwentseWelle in de krant liet zetten, werd Herman omschreven als markant en behulpzaam. Behulpzaam vanwege zijn inzet om mensen, intern of extern, de juiste informatie te verstrekken. Om net zo lang door te vragen tot hij wist bij wie hij het gevraagde antwoord kon krijgen. Als zijn collega's het even niet meer zagen zitten of moe waren, had hij dat snel in de gaten. Hij serveerde ze dan in zijn keukentje een altijd lekker kopje koffie en nam er de tijd voor hun verhaal aan te horen.

Markant was hij zeker, alleen al vanwege zijn uiterlijk. Als kind van de jaren '60 was hij gesteld op zijn lange haar en baard, zijn handelsmerk, ook al waren die in de loop van de tijd grijs geworden. En zeer markant was zijn beroemde, als het ware glimlachende, telefoonstem.

Herman was als enige fulltime aanwezig in het Elderinkshuis en als geen ander op de hoogte van wat er omging in de organisaties. Het typeert hem dat hij daar nooit over sprak. 'Ach, je hoort wel eens wat', was zijn stereotiepe antwoord als iemand zich in zijn bijzijn opwond over een affaire en naar zijn mening vroeg.

Vier weken voor zijn dood werd Herman opgenomen in het ziekenhuis. Hij voelde zich al lang niet goed, had last van zijn rug en been maar wilde zich niet ziek melden. Er was immers zoveel te doen in de aanloop naar TwentseWelle. Na een week van onderzoek bleek hoe ziek hij was: ongeneeslijk. Daarna konden we hem bezoeken in het ziekenhuis. Hij lag er prinsheerlijk, zoals hij zei en had niets dan waardering voor de verpleegkundigen. Hij was niet bang voor de dood, dacht daar filosofisch over na, maar hoopte het nog mee te maken dat TwentseWelle geopend werd. Verschillende mensen hadden beloofd hem, hoe dan ook, mee te nemen naar het museum. Maar niemand had voorzien dat het voor hem zo snel voorbij zou zijn. Hij heeft de opening net niet gehaald.

Herman had in overleg met zijn zus zelf alles geregeld voor zijn crematie. Het was ontroerend daarbij muziek van de sixties te horen waaraan hij altijd verknocht is gebleven: twee nummers van The Who en eentje van Jimmi Hendrix. Muziek met indringende en voor Herman veelbetekenende teksten. En tot slot de suite van Peer Gynt. Alsof je na zijn dood nog een boodschap van Herman kreeg.

Aukje Krommendijk namens
Bestuur Vereniging Oudheidkamer Twente

Twente in de schilderkunst van de zeventiende en negentiende eeuw

Zeno Kolks

In de zeventiende eeuw hebben beroemde schilders zich laten inspireren door het Twentse landschap en de Twentse steden. Vooral het werk van Ruisdael en Hobbema springt daarbij in het oog. De achttiende eeuw levert weinig op, maar in de negentiende eeuw laten enkele kunstenaars weer van zich horen al kan hun werk niet in de schaduw staan bij dat van hun zeventiende-eeuwse voorgangers.

Jacob van Ruisdael en Twente

In de zeventiende eeuw zijn geschilderde voorstellingen, die in hun geheel op de realiteit zijn geënt, niet talrijk. Een voorbeeld is het *Gezicht op Ootmarsum* van Jacob van Ruisdael, dat in een museum in München te bewonderen valt. Deze voorstelling kon geïdentificeerd worden dank zij het feit, dat enkele markante gebouwen die hierop voorkomen van andere historische afbeeldingen bekend zijn. Centraal in de compositie verheft zich de katholieke kerk van dit stadje, waarvan het oudste gedeelte uit de dertiende eeuw dateert. De hoog oprijzende toren van de kerk bestaat sinds 1839 niet meer. Uiterst links zien wij een voorganger van de molen van Bökkers: mogelijk de in 1767 afgebrande standaardmolen. Uiterst rechts steken het dak en de dakruiter (= het torentje op het dak) van het Huis Ootmarsum nog juist boven het geboomte uit. Dit gebouwencomplex is tussen 1818 en 1825 tot de grond toe afgebroken. Een deskundige op het gebied van de kunst van Ruisdael beschouwt dit schilderij als

een werk uit de jaren zestig. Hij ziet het als een voorbode van de grote panorama's, die deze schilder in de jaren zeventig van de zeventiende eeuw heeft vervaardigd. De compositie is bijna volledig open. De horizon ligt op nog geen éénderde van de hoogte van het beeldvlak. Dit in de

Gezicht op Ootmarsum van Jacob van Ruisdael

Nederlandse landschapsschilderkunst van de zeventiende eeuw gebruikelijke principe staat in groot contrast tot de Belgische opvatting van de zestiende en zeventiende eeuw, waarbij het landschap het beeldvlak tot minstens de halve hoogte en dikwijls nog meer opvult.

Ruisdael is de belangrijkste vertegenwoordiger van de Nederlandse landschapschilderkunst uit de jaren vijftig en zestig van de zeventiende eeuw. Men mag hem met recht de laatste Hollandse schilder noemen die het landschap in al zijn rijke verscheidenheid heeft weergegeven. Zijn oeuvre benadert - onder andere door het suggereren van beweging in de compositie en door de daarin voorkomende tegenstellingen tussen licht en schaduw - van alle

Nederlandse landschapschilders het meest het wezen van de barok (de destijds internationaal heersende stijl). Voor Twente is het een groot geluk dat deze belangrijke kunstenaar ons gebied heeft bezocht en heeft weergegeven. Het schilderij *Gezicht op Ootmarsum* zal zijn ontstaan naar aanleiding van een

reis, die Ruisdael in 1661 naar Oost-Nederland en het aangrenzende gedeelte van Duitsland heeft ondernomen. Op grond van de geïdentificeerde voorstelling en de (geschatte) datering daarvan moet hij bij die gelegenheid in Delden (?), Ootmarsum en Denekamp zijn geweest. Op die reis zal hij schetsen hebben gemaakt die hij later, in zijn atelier, benut zal hebben voor schilderijen.

Ruisdael bezocht Twente overigens eerder: in 1650 moet hij, op weg naar Bentheim, Oldenzaal hebben bezocht. Ruisdael zal deze eerste tocht gemaakt hebben in gezelschap van zijn toenmalige stadgenoot, de schilder Nicolaas Berchem (1620-1683).

De tweede keer was hij waarschijnlijk vergezeld door zijn leerling, de Amsterdamse schilder Meyndert Hobbema (1638-1709).

Meyndert Hobbema en Twente

Laatstgenoemde kunstenaar had een uitgesproken voorkeur voor watermolens als hoofdmotief van de voorstelling. Een omvangrijke molengroep als die van Singraven bij Denekamp, waarvan de

Huis Ootmarsum van Meyndert Hobbema

ligging en de hoofdvorm door de eeuwen heen onveranderd zijn gebleven, komt niet minder dan een kleine twintig keer in zijn oeuvre voor. Op de geschilderde versie in Londen, die gedateerd wordt in de jaren zestig van de zeventiende eeuw, zijn drie verschillende molengebouwen te zien: een niet meer bestaande zaagmolen (in het midden van de compositie, aan een aftakking van de Dinkel, de zgn. Omvloed); verder naar rechts een oliemolen (op deze plaats bevindt zich nu een restaurant); (vervolgens de brug over de Dinkel); en tenslotte een gedeelte van een korenmolen (in de huidige situatie een houtzagerij). Vanaf 1663 is in het oeuvre van Hobbema

een toenemende openheid van compositie geconstateerd. Het schilderij van Singraven in Londen toont een fenomeen dat vanaf die tijd herhaaldelijk in het werk van de kunstenaar optreedt: een open plek op de middengrond van de voorstelling, die beschenen wordt door de zon.

Eén van de laatste schilderijen dat uit het oeuvre van Hobbema bekend is, geeft een gezicht op de achterzijde van het vroegere Huis Ootmarsum te zien.

Het schilderij illustreert goed, dat een gedeelte van dit complex uit vakwerkbouw bestond. Opvallend aan dit schilderij zijn de pastelkleuren, die de schilder hier heeft

Gezicht op het huis Twickel van Jan Herman Coster

toegepast en die de voorstelling een aquarelachtig karakter geven. Deze pasteltinten tenderen naar het kleurgebruik in de periode van het rococo. Terwijl de schilderijen van Jacob van Ruisdael wat bepaalde aspecten betreft dicht staan bij de barok, getuigen die van Hobbema van de gevoelens van het laat-barokke tijdperk. Dit blijkt onder meer uit de elegantie en de sierlijkheid van de vormen.

Behalve op een schilderij is het complex

ook weergegeven op een tekening. Vroeger dacht men dat deze tekening een voorstudie was voor het schilderij maar tegenwoordig veronderstelt men eerder, dat de tekening naar het voorbeeld van het schilderij is gemaakt.

Schilders van de negentiende eeuw

De achttiende eeuw geeft weinig nieuws, maar in de negentiende eeuw heeft onze regio zich weer in de belangstelling van schilders mogen verheugen. Onder deze kunstenaars waren – in tegenstelling tot de zeventiende eeuw – echter weinig grote namen.

De Oudheidkamer is eigenaar van het schilderij *Gezicht op Goor* (zie foto omslag), dat vervaardigd is door de Hilversumse schilder James de Rijk (1806-1882). Het schilderij, waarvan verondersteld wordt dat het omstreeks 1840 is gemaakt, laat op de achtergrond een stadsgezicht van Goor zien met als markant gebouw de Hofkerk. Daarvoor ontvouwt zich een idyllisch landschap

met vooraan rechts een liggende jongeman en daarbij een staande herderin, die met elkaar converseren. De gezapige sfeer van de voorstelling past geheel in de biedermeiertijd.

Eén van de regionale kunstenaars, die in die tijd werkzaam was, is de schilder Jan Herman Coster (1846-1920). Hij werkte tot 1909 in zijn geboorteplaats Almelo, en daarna (tot 1912) in Tubbergen.

Het schilderij dat als voorbeeld kan dienen

heeft geen betrekking op deze plaatsen, maar op Delden: *Park achter Huis Twickel* uit 1882. Qua onderwerp, stemming en koloriet roept het herinneringen op aan het werk van enkele vertegenwoordigers van de School van

Barbizon, zoals Narcisse Diaz de la Peña (1808-1876). In dezelfde omgeving als het schilderij van Coster moet de voorstelling gezien worden van het schilderstuk van Frits (niet Piet!) Mondriaan (1853-1932), dat getiteld is *Gezicht op het Huis Twickel*.

Oud bruggetje van Arnold Marc Koster

Deze Haagse oom van Piet Mondriaan was aanvankelijk werkzaam als kapper. Later was hij winkelier. In 1886 begon hij met schilderen. Dit werkstuk dateert van omstreeks 1900. De voorstelling doet nog iets romantisch aan.

Tot slot de in het toenmalige Ambt Almelo geboren landschapsschilder Arnold Marc Gorter (1866-1933). Zijn vroege werk (tot omstreeks 1900) valt nog binnen dit kader. Gorter ging voor zijn opleiding in 1884 naar Amsterdam. Daar behaalde hij de acte Middelbaar Teekenen, en volgde er van 1888 tot 1890 een opleiding tot schilder aan de Rijks-Academie van Beeldende Kunsten.

Na zijn academiëtijd vestigde Gorter zich blijvend in Amsterdam. Vanwege behoefte aan studiemateriaal voor het componeren van zijn in het atelier in de hoofdstad tot stand gekomen schilderijen keerde Gorter

regelmatig naar zijn geboortestreek Twente terug. Vooral in de herfst en het vroege voorjaar – de jaargetijden waar hij een voorkeur voor had – was dit het geval. De bezoeken resulteerden in ter plaatse geschilderde studies van klein formaat met een fris karakter. Een groot gedeelte hiervan ontstond in de omgeving van Denekamp, zoals het *Oud bruggetje* (26 cm. hoog, 37 cm. breed)

Dit paneeltje wordt omstreeks 1900 gedateerd. Met deze voorstelling staan wij op de rand van de twintigste eeuw, die buiten het kader van ons onderwerp valt.

De gleuven in de Plechelmus Basiliek

Dr. H. Reynders

Al vele tientallen decennia zijn de gleuven in de zandstenen buitenmuren van de Plechelmus in Oldenzaal aanleiding tot hypothesen over de betekenis of herkomst van die beschadigingen. In onze regio was het de bekende Twentekenner Van Deinse, die uitvoerige aandacht schonk aan die evenwijdig geplaatste groeven (1). Hij beschreef de bedoelde groeven uitvoerig en resumeerde de verschillende theorieën over de ontstaanswijze ervan.

Vele hypothesen

Allereerst werd rekening gehouden met een mogelijke verwerking in de zandsteen. Ook werd de mogelijkheid geopperd dat de verticale gleuven in relatie zouden staan met het verplaatsen en optakelen van de zware steenblokken. De mogelijkheid dat de gleuven ontstaan zouden zijn t.g.v. het slijpen van wapens, zoals lansen, speren, dolken of messen kwam ook als hypothese naar voren. Er werd zelfs geopperd dat de wapens vroeger zouden zijn gewet om ze

Groeven in de muur van de Plechelmus

voor een oorlog te heiligen. Ook het slijpen van handwerktuigen als spaden of schoffels werd al eens overwogen, wat ook geldt voor zeisen of zichten. Dat slijpen een oorzaak zou kunnen zijn lijkt niet onmogelijk, want Van Deinse meldt dat in het stadsrecht van Ootmarsum stond, dat het verboden was om messen en bijlen aan de kerkmuur te slijpen. De agrariërs slepen vroeger hun

messen meestal op de zandstenen putrand; waarom dan niet aan een gebouw? Er werd zelfs overwogen dat de vroegere schietspoelen met scherpe punt, aan de kerkmuren zouden zijn geslepen. Ook werd er gesuggereerd dat men breipennen aan de muren zou hebben geslepen.

Genezend poeder

Een bekende suggestie voor het ontstaan van de gleuven is het slijpen om zandsteenpoeder te verkrijgen. Dat poeder zou een heilzame werking hebben in tijden van de pest of een genezende invloed hebben. Men sprak zelfs wel over 'pestpoeder'. Het ligt voor de hand om deze gedachte toe te schrijven aan het vroeger veelvuldig aanwezige bijgeloof. Een pastoor van de Plechelmus veronderstelde dat men vroeger op grond van bijgeloof inderdaad gedacht kan hebben dat het poeder van een gewijde kerk een beschermende functie zou kunnen hebben. Er werd zelfs verondersteld dat poeder van zandsteen, aangengend met water, een medicijn tegen kinderstuipen zou zijn. Het vroegere volksgeloof wijst erop dat men geneeskraft toeschreef aan het schraapsel van de grafstenen van heiligen. Het zelfde gold voor schraapsel van heiligenbeelden. Over steenschraapsel als geneesmiddel bestaan vele verhalen.

Wellicht is het merkwaardig dat de

bedoelde glieven af en toe ook gevonden worden in niet-kerkelijke gebouwen en zelfs aan grenspalen.

Het artikel van Van Deinse eindigt met de opmerking dat de beschreven glieven ook zouden zijn waargenomen in het lijf van de sfinx bij de piramiden in Egypte.

Op die opmerking komt Kok in zijn boek terug (2). Hij bespreekt daarin de verschillende vermeende geneeskrachtige functies van zandsteenschraapsel. Dat schraapsel werd in vroegere eeuwen ter bestrijding van vele ziekten angewend. Zowel als drank, als pillen of als poeder. Hij wijst ook op de aanwezigheid van een Egyptisch tempeltje in het Oudheidkundig Museum te Leiden, waar de besproken groeven op zijn te zien. Hij legt geen relatie met vruchtbaarheid, zwangerschap of baring.

De laatste alinea bij Van Deinse is de aanleiding tot dit artikel.

Groeven in Egypte

In november 2007 bezocht ik Egypte, toen (nog) niet bekend met de laatste opmerking van Van Deinse. Wie schetst mijn verwondering toen ik aan buitenmuren en zuilen van de Isistempel van limestone (zandsteen) te Edfoe (tussen Luxor en Aswan) de bekende glieven in het steen ontdekte. De bijgevoegde foto toont een deel van de tempelwand naast een zuil. Zowel de muren als de zuil (links) tonen de glieven. Boven de glieven in de muur zijn een viertal mythologische mensgedaanten te zien. Drie van hen naar links kijkende en een naar rechts. Tussen beide in een aantal hiërogliefen. Deze Isistempel te Edfoe werd in 327 voor Christus gebouwd onder

Ptolemaeus III. De Isistempel is de best bewaard gebleven tempel van Egypte. Dit heiligdom werd gewijd aan de geboorte van de god Horus, waarvan op de wanden verschillende scènes van de Horuscultus zijn te zien, terwijl het heiligdom gezien wordt als het geboortehuis van de god Horus. Horus was de god van zwangeren en barenden.

Zuilen van de Isis tempel met glieven

In de heilige stad Dendera, even ten noorden van Luxor, bevinden zich drie heiligdommen, gewijd aan Ihi de zoon van Horus, aan Horus zelf, en van zijn moeder Hathor.

In het heiligdom zien we onder meer ook een afbeelding van het beschermgodje Bes van de kraamvrouwen. Overal ziet men scènes van de geboorte en voeding van dat dwerggodje Bes. En als sluitstuk: aan de buitenzijde van die tempel ziet men ook of weer de glieven in het zandsteen, zoals te Edfoe en Oldenzaal. Het tempelcomplex te Dendera stamt oorspronkelijk uit de tijd van de vierde dynastie dat wil zeggen vanaf ca 2600 voor Christus.

De grote sfinx kon die restauratiewerk niet worden benaderd. Aan het tempelcomplex voor de sfinx werden geen glieven gezien (daar wel vele restauraties).

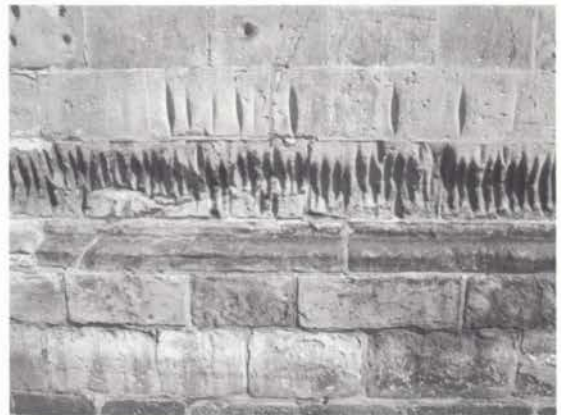
Zwangerschap

Het is verleidelijk om de vluchtige waarnemingen in Egypte te vergelijken met identieke bevindingen in Twente (en Westfalen). Dan blijkt dat er in onze regio eigenlijk geen enkele verklaring bewijsbaar is en meestal nauwelijks logisch. Het meest voor de hand liggende is de veronderstelling dat we te doen hebben met een verschijnsel ten gevolge van bijgeloof. Maar welk?

In Egypte zagen we een tweetal in onbruik geraakte tempels, waar sporen werden nagelaten in heiligdommen die gewijd waren aan vruchtbaarheid, zwangerschap, baring en de postpartum periode. De restverschijnselen zijn zowel in Egypte als in het verspreidingsgebied van zandsteen hetzelfde (gleuven). Het is toch uitermate curieus dat de betreffende gleuven op duizenden kilometers en een periode beslaand van minstens duizend of meer jaren overeenkomst vertonen. We moeten dan wel aannemen dat in beide regio's vroeger behoefte werd gevoeld aan een activiteit waarbij vrouwen (met hulp van mannen?) poeder afkrabden van geheiligde zandstenen gebouwen (gepaard gaande met gebeden?) om vruchtbaarheid af te smeken, een goed te verlopen zwangerschap, gevolgd door een normaal verlopend kraambed. In onze tijden is voor velen een bezoek aan het Maria-altaar een normale zaak. Wensen zijn van alle tijden, zowel duizenden jaren voor Christus als ook later tijdens het Christendom. Bijgeloof, tovenarij en magie waren door onkunde de povere wapens waar men zich van bediende.

Anderzijds vroeg zwangerschap niet zelden de hoogste prijs in de zin van overlijden van

de zwangere door bloeding, kraamvrouwenkoorts, vernauwd bekken, dwarsligging, loslating placenta en vele andere oorzaken. Dat de baby daar meestal ook door overleed behoeft geen betoog. Is het dan vreemd te veronderstellen dat al sinds de vroegste tijden (duizenden jaren voor Christus) tempels werden gebouwd om de goden vruchtbaarheid en een ongecompliceerde baring af te smeken? Is er dan wellicht nadat er betrouwbare verloskundige hulp kwam, eindelijk na circa 1850 geen behoefte meer een beroep te doen op de goden of de enige God?

Detail groeven in de Plechelmus

We zouden nu, anno 2008, de gleuven in de zandstenen kerken kunnen zien als getuigenissen van de miljoenen vrouwen die al die eeuwen groot risico liepen, maar toch steeds weer dat fatale risico trotseerden. In dit licht bezien hebben vrouwen al ver voor het Christendom en later na de kerstening hun God(en) gesmeekt om vruchtbaarheid, voorspoedige zwangerschap en natuurlijke baring door gebeden, rituelen en magische handelingen.

Literatuur

1. J. J. van Deinse, *Uit het land van katoen en heide (herdruk 1975)*
2. H.L. Kok, *Thanatos, geschiedenis van de laatste eer, 20053. A.C. Carpiceci, Kunst en geschiedenis van Egypte (vert.: J. Bourgonje)*

Het Alferink

Column: Een gedenkwaardige dag

Robert Kemper

Dinsdag 22 april 2008: meest roemrijke dag van de Twentse geschiedbeoefening in de 21ste eeuw tot nu toe. H.M. Koningin Beatrix opent TwentseWelle, in de Enschedese vuurwerkrapwijk Roombeek gelegen. De komst van deze 'mevrouw uit Den Haag', leidde ertoe dat de opening een behoorlijk ander karakter kreeg dan ikzelf gehoopt had. Waar waren de leden van de Oudheidkamer en de leden van de ENMV? Zij waren in geen velden of wegen te bekennen. Het waren de welbekende hoge heren uit onze provincie die de Majesteit rondleidden in 'hun' museum. Burge-meester, wethouder, commissaris van de Koningin, een ieder was vertegenwoordigd.

TwentseWelle is het resultaat van een langdurig proces. Dick Schlüter schreef een uitgebreid relaas over de totstandkoming hiervan in De Twentsche Courant/Tubantia, daags voor de opening van het museum. Na een decennium in het dagelijks bestuur te hebben gezeten van Museum Jannink heeft hij het Twentse toneel verlaten om in Oosterbeek als directeur van het Airborne Museum aan de slag te gaan. Hij blikt uitgebreid terug op de vele slagen die gemaakt moesten worden om tot TwentseWelle te komen. Belangrijkste punt was de rol van de gemeente Enschede hierbij. Stapels rapporten, nota's en memo's en vele vergaderingen, overleggen en bijeenkomsten verder was het de gemeente Enschede tussen ca. 1990-2000 niet gelukt de noodzakelijke miljoenen bijeen te brengen. De vuurwerkkramp bracht daar verandering in. Immers niet de gemeente Enschede, maar het Rijk betaalde de nieuwen verbouw van het Rozendaalcomplex.

Is dat erg? Welnee. De argeloze bezoeker (dat zullen voornamelijk schoolklassen en toeristen van buiten Enschede zijn) kan

binnenkort een prachtige dag 'Enschede' tegemoet gaan. Mijzelf zou ik graag onder die laatste categorie indelen. Een buitenstaander die, sinds een jaar of zeven in Enschede bekend, aan de stad verknocht is geraakt. Van oud zeer is geen sprake. Alle discussies zijn aan me voorbij gegaan. Die borrelen hooguit nog op bij weemoedige bijeenkomsten van de (in mijn ogen) 'oude garde'. Een toerist zal daar nooit over horen.

Over een aantal zomers, wanneer er afgeladen treinen Enschede binnen rijden, wandel ik het prachtige Stationsplein op. Na het passeren van het Muziekkwartier en het betreden van de statige H.B. Blijdensteinlaan arriveer ik bij de Lasondersingel. Het Rijksmuseum Twente biedt me daar een afgewogen aanbod van oude en moderne kunst, beide van zeer hoge kwaliteit. Mijn bezoek daaraan maakt me benieuwd naar het Roombeek en ik vergaap me aan de hoogwaardige architectuur langs de Museumlaan. Met het Rijksmuseum, Cremermuseum en het Rozendaal heeft Enschede een cultuurcluster van jewelste. TwentseWelle is een van de beste musea van Nederland waarin de wisselwerking tussen mens en dier centraal staat. Het is een interactief en imposant museum en qua collectie uniek. Precies zoals het twintig jaar geleden bedoeld is.

In de toekomst zal niemand het meer hebben over gebeurtenissen uit het verleden. Dat deden de hoge heren nu ook vast niet. Zij vertelden, denk ik, de Majesteit over de unieke samenwerking tussen drie oorspronkelijk mijlenver uit elkaar staande partijen.

Uiteindelijk is TwentseWelle gewoon fantastisch! Binnenkort ga ik me er eens een dag opsluiten.

Kunst en historie: Gedenkteken Dingeldein

H.Boink en S.Wynia

Dicht bij de plek waar hij is geboren, staat aan de Van der Heijdenstraat in Denekamp het bronzen borstbeeld van Willem Hendrik Dingeldein. Op initiatief van de Stichting Heemkunde Denekamp werd het beeld gerealiseerd en op 7 oktober 1988 werd het door Denekamps burgemeester mr. J.G. Norbart en mevrouw Dingeldein-Vincke (schoonzuster van W.H. Dingeldein) onthuld.

Een comité, bestaande uit mevrouw A. Dingeldein (namens de familie Dingeldein), G. van Heek (namens de Stichting Edwina van Heek), drs. A.L. Hulshoff (namens het Rijksmuseum Twenthe en de Oudheidkamer Twente), G.M. Roding (namens het Natuurmuseum Enschede), en H.J. Asma, H. Boink, J.H. Borgman en S. Wynia (namens de Stichting Heemkunde Denekamp), heeft het proces begeleid. Beeldend kunstenaar Marie van Eyl - Eitink uit Enschede heeft de 65 cm hoge buste vervaardigd, met daarbij de vormgeving van het plantsoen, waarin het monument is

Onthulling monument

komen te staan. Zij is daar uitstekend in geslaagd. Ieder, die Dingeldein heeft gekend, zegt: 'Daar staat de bekende schoolmeester uit Denekamp'. Een borstbeeld moet immers niet alleen gelijkend zijn, het dient ook zeggingskracht te bezitten en moet vertellen wie de persoon is geweest.

In een kranteninterview van 15 september 1988 met Joh. Pameijer zegt de beeldhouwster: *Het is moeilijk een beeld te maken van iemand, die je niet hebt gekend. Door het lezen van een stapel boeken en artikelen en het voeren van gesprekken met mensen heb ik een indruk van Dingeldein gekregen. Het was enorm inspirerend hoe mensen van Heemkunde Denekamp mij over Dingeldein hebben verteld. Je gaat je steeds meer in het karakter van de persoon verdiepen. Voor mij was hij een denker, een filosoof, een man bezeten van zijn vak. Dingeldein had een geweldig mooi*

voorhoofd. Daar heb ik bewust het accent op gelegd. Er moet daar toch een vent staan, die wat heeft betekend. Ze is er in geslaagd Dingeldein neer te zetten, zoals hij was. Een uitzonderlijk begaafd mens. De Jac. P. Thijssen van Twente, om prof. dr. Victor Westhoff te citeren, die verder bij zijn toespraak bij de onthulling stelde niet alleen te spreken over zijn kennis van de levende en dode natuur en

zijn streven naar het uitdragen van kennis: Dingeldein had nog meer. Zijn kennis en belangstelling voor de archeologie, de geschiedenis, de streektaal, de bouwkunst, de folklore, kortom de totale cultuur van Twente en het aangrenzende Bentheimse land.

Tegelijk met de onthulling van het

monument was er in museum Huize Keizer de tentoonstelling *Dingeldein, een veelzijdige meester* en werd het boek *Uit leven en werk van W.H. Dingeldein* gepresenteerd, waaraan door diverse personen medewerking is verleend.

De meester

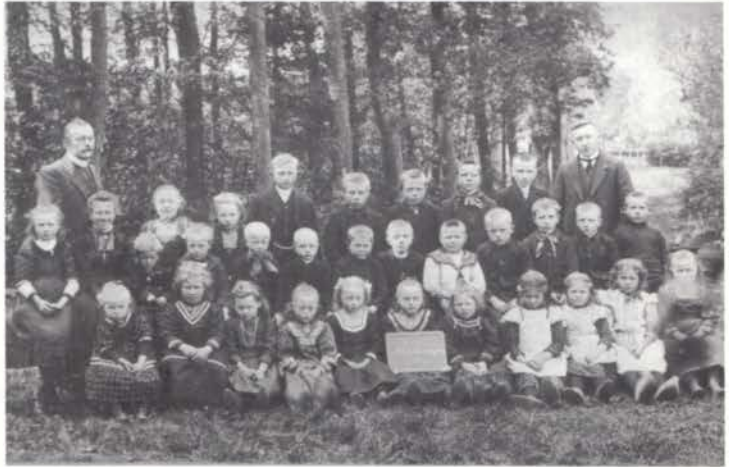
Willem Hendrik Dingeldein werd op 18 augustus 1894 te Denekamp geboren als eerste zoon van kuiper Jan Adolf Dingeldein en Derkjen Arnolda Poppink. Op 8 januari 1953 is hij in het Oldenzaalse ziekenhuis overleden, 58 jaar oud. In de overlijdensakte werd als beroep historicus vermeld. Dingeldein was ongehuwd.

Nadat hij zijn opleiding tot onderwijzer in 1913 met goed gevolg had afgesloten, werd hij per 1 april 1914 op 19-jarige leeftijd door de gemeenteraad van Denekamp benoemd tot onderwijzer aan de openbare lagere school in Noord-Deurningen, waar meester G. Terra hoofd was. Later kwam hij bij meester L.L. Mulders aan de openbare lagere school in het dorp Denekamp. Na de instelling van bijzondere scholen (r.k. en christelijk) bleef er van de oorspronkelijke dorpsschool een kleine schoolgemeenschap over voor openbaar onderwijs. Ook de joodse kinderen gingen naar die openbare school, waarvan Dingeldein in 1924 hoofd werd. Begin 1940 heeft hij zich het lot van deze joodse kinderen sterk aangetrokken. In 1943 werd hij met zestien anderen uit Denekamp als gijzelaar weggevoerd naar het concentratiekamp Vught, waar hij zes weken in gevangenschap heeft doorgebracht.

Op 7 december 1945 werd hem om gezondheidsredenen het gevraagde ontslag verleend.

Dagboek

Over de bezettingsperiode 1940-1945 heeft hij minutieus een dagboek bijgehouden, waarvan Heemkunde Denekamp onder de titel *Om niet te vergeten* in 1980 een samenvatting heeft uitgegeven. Van dag tot dag beschrijft Dingeldein daarin de gebeurtenissen in Denekamp en omgeving, maar ook de oorlogshandelingen.

Schoolklas uit Deurningen

Wereldwijd heeft hij ze geboekstaafd. Het dagboek, vastgelegd in 57 schoolschriften, werd bij toeval ontdekt in de nalatenschap van Dingeldein, die de familie na zijn overlijden in 1953 ter bewaring had overgedragen aan de Oudheidkamer Twente te Enschede. De historicus Dingeldien heeft de geschiedenis op unieke wijze vastgelegd. De familie was niet op de hoogte van Dingeldeins dagelijkse geschiedschrijving. Iedere avond trok hij zich terug in zijn werkkamer en beluisterde daar Radio Oranje uit Engeland.

Autoriteit

Als autodidact ontwikkelde Dingeldein zich tot een autoriteit op het gebied van de streekhistorie en natuur, dialect en folklore. Dikwijls trok hij eropuit met mensen als Albert Meyling, Ko van Deinsen en Jan Jans. In de talrijke publicaties, die in de loop van

de tijd van zijn hand zijn verschenen, maakte hij zijn kennis toegankelijk voor geïnteresseerden, zoals in *Het land van Dinkel*, dat in 1948 is verschenen en waarin hij de gebieden langs de Dinkelloop geschiedkundig en natuurkundig belicht. Een wel heel bijzonder boekwerk, waaraan Dingeldein medewerking heeft verleend, is het vierdelige standaardwerk *Singraven, de geschiedenis van een havezathe*, dat in 1934 is verschenen. Vele publicaties van zijn hand zijn verschenen onder meer in *Verslagen en Mededelingen van*

Dingeldein in zijn werkkamer

Overijsselsch Regt en Geschiedenis en in de *Driemaandelijke Bladen van Bezoen en Naarding*. Daarin treffen we vele spreuken in de moederspraak aan. Heemkunde Denekamp heeft er onder de titel *Köpkes oet de gaarven* in 1994 een samenvatting van gepubliceerd ter gelegenheid van zijn 100ste geboortedag.

Door de studie van de natuurlijke historie en de daardoor verkregen kennis kon hij een

steunpilaar zijn voor meester Berninks museum Natura Docet.

Maatschappelijk betrokken

Naast zijn werk als onderwijzer heeft Dingeldein tal van bestuurlijke functies vervuld, zowel in Denekamp als daarbuiten, waaruit zijn maatschappelijke betrokkenheid is gebleken. Jarenlang was hij president-kerkvoogd van de Hervormde Gemeente Denekamp. Verder was hij secretaris-penningmeester van het natuurhistorische museum Natura Docet te Denekamp, bestuurslid en medewerker van de Oudheidkamer Twente in het Rijksmuseum Twenthe, regent en eerste secretaris van de Stichting Edwina van Heek te Enschede, bestuurslid van het Overijssels Landschap en bestuurslid van de Vereniging Overijssels Regt en Geschiedenis. Ook was hij één van de oprichters en redacteur van het *Jaarboek voor Overijssel*.

Als erbetoon voor zijn verdiensten werd hij door Hare Majesteit koningin Wilhelmina benoemd tot ridder in de orde van Oranje Nassau. In een aantal Twentse gemeenten is een straatnaam naar hem vernoemd.

Imponerend is zijn bibliografie, in 1988 samengesteld door mevrouw E.A. van Spronsen, die is te vinden in het hiervoor genoemde boek *Uit leven en werk van W.H. Dingeldein*, dat nog bij Heemkunde Denekamp verkrijgbaar is.

Marie van Eyl - Eitink

Marie van Eyl - Eitink werd geboren in 1925. In 1951 heeft ze met succes de Rijksacademie van Beeldende Kunsten in Amsterdam voltooid, waar zij zich heeft gespecialiseerd in beeldhouwen. Het thema, dat haar boeit, is de vergankelijkheid in de natuur (erosie) en in het leven van de mens. Ze zegt daarover: *De harnassen, die ik maak, zijn voor mij metaforen van die vergankelijkheid. Enerzijds zijn ze als een*

huid om de mens te beschermen. Anderzijds kunnen ze ook tot beklemming en een gevoel van onvrijheid leiden. Het grote dilemma waarmee de mens dagelijks wordt geconfronteerd, ligt mijns inziens in het

Kunstenares Marie van Eyl en mevrouw Dingeldein

spanningsveld tussen vrijheid en gebondenheid en collectiviteit en individualiteit. We zien dagelijks de harnassen marcheren, van en naar het slagveld, terwijl de mens en het menselijke langzaam maar zeker verdwijnen.

De door haar gebruikte materialen zijn: beton, brons en natuursteen. Toegepaste technieken zijn: acryl, aquarel, gecombineerde technieken, gouache, krijt, potlood en reliëf. De mens, mens en maatschappij, menselijke emoties en relaties, natuur en landschap zijn veel gebruikte thema's.

De foto's bij dit artikel zijn beschikbaar gesteld door H. Boink.

Bijeenkomst studiegroep historische cartografie

Willy Ahlers

Op 15 maart werd voor leden van de studiegroep historische cartografie en leden van de OKT een PowerPointpresentatie gehouden door Dr. Peter van der Krogt van de universiteit Utrecht. Hij promoveerde in 1989 met *Globi Neerlandici*: de globe productie van in de Nederlanden. Zijn lezing ging dan ook over globes, ontstaan, productie en functionaliteit. Hij was een boeiende lezing met vele verrassende invalshoeken. De spreker kreeg zelfs meer tijd om zijn boeiende onderwerp af te kunnen ronden.

Globes spreken erg aan, alhoewel ze nauwelijks echt gebruikt zijn. Ze werden meer als sieraad gekocht. Dat de waarde is gebleven moge blijken uit een recente veiling waar een aard- en hemelglobe van Blaeu

uit ca. 1640 met een diameter van 68 cm. verkocht werden voor bijna 800.000 euro.

Aanbieden van een regionaal geschenk door de voorzitter van de studiegroep mevrouw Marijnissen aan de heer van der Kroft

Het collatierecht van de heer van Almelo (deel 2)

Cees Hoogendijk

Na de val van Napoleon en het verdwijnen van de Fransen kreeg koning Willem I (1772 - 1843), de zoon van Stadhouder Willem V, het in Nederland voor het zeggen. De overheid spande zich binnen de nieuw gevormde staat in om de volkswelvaart op een hoger peil te brengen. Daarnaast bemoeide zij zich ook met het kerkelijke leven; er werden in 1815 zelfs ministeriële departementen voor de eredienst (een niet-katholieke en een katholieke!) ingesteld en een zondagswet uitgevaardigd. Deze overheidsbemoeienis zou uiteindelijk uitlopen op twee bewegingen: afscheiding en doleantie.

Adellijke rechten ter discussie

Tot 1824 werd zowel vanuit Almelo, Vriezenveen als vanuit Wierden *geen woord van oppositie vernomen* tegen de in 1814 herboren collatierechten. De Almelse kerkenraad had onmiddellijk in 1813 het collatierecht erkend. Alzo werden de rechten *als vanzelfsprekend ervaren door de kerkelijke betrokkenheid van de grafelijke familie*. De heer van Almelo had zelfs zitting in het Almelse college van kerkvoogden. De Wierdense stilzwijgende instemming bleek echter schijn; na het overlijden van dominee Lindeman in 1825 bekende de

Huize Almelo

kerkenraad opeens kleur en weigerde het door de heer van Almelo uitgebrachte beroep op een nieuwe predikant *kerkelijk te maken*. Het beroep werd niet erkend. Integendeel. Er werd zelfs ten sterkste geprotesteerd tegen het feit dat Adolph Frederik Lodewijk graaf van Rechteren Limpurg het *regt van collatie der Hervormde Kerk van Wierden* zou bezitten. De kerkenraad, gesteund door een zestigtal mannelijke gemeenteleden, wilde zelf overgaan *tot het doen vervullen van den predikantsplaats*.

Aan het classicaal bestuur in Deventer werd een verzoekschrift gezonden om voor de kerk te Wierden bij de Koning *een vrij beroep* te bepleiten, los van het collatierecht. Als reactie hierop schreef ook de graaf een brief aan de classis om zijn beklag te doen over de houding van de Wierdense kerkenraad. De geschriften

werden doorgezonden naar de staatsraad, directeur-generaal voor zaken der Hervormde kerk. Deze wees vervolgens de Wierdense kerkenraad op de wettigheid van het collatierecht. De kerkenraad bleef echter weigeren het

door de graaf uitgebrachte beroep ontvankelijk te verklaren en beschuldigde de heer van Almelo ervan dat de uitoefening van het collatierecht *voor 1795 niets anders is geweest dan eene onwettige uitbreiding van het Heerlijk Recht van Almelo en Vriezenveen over deze boerschap Wierden, welke, ofschoon niet onder de Heerlijkheid Almelo en Vriezenveen behorende, echter uit hoofde van de onmiddellijke aangrenzing aan dezelve in vroegere tijden genoodzaakt werd, om de Heeren van den Huize Almelo,*

die als toen magtige Heeren waren te moeten ontzien.... Hiermee ging de kerkenraad wel erg gemakkelijk voorbij aan de praktijk die voor 1795 lange tijd zonder problemen gangbaar was geweest. De directeur-generaal van de staatsraad had in zijn brief treffend verwoord dat de Heer van Almelo en Vriezenveen het regt van Collatie in de gemeente van Wierden steeds heeft uitgeoefend bijzonder ook in de beroeping van den laatst overleden predikant zonder dat hij daarin eenigen tegenstand ontmoet heeft.

In juli 1825 ging een brief naar de classis waarin zij werd verzocht te zorgen voor de voortgang in de waarneming van de dienst. De classis wist echter niet wat zij ermee aan moest, omdat noch het Reglement op de vacatures en beroepingen, noch eenige kerkelijke wet of verordening iets bepaaldelijks voorschrijft wat er bij weigering van het kerkelijk maken van eener beroeping bij acte van collatie uitgebracht moet gebeuren.

Ook politieke kanalen werden bevaren: enkele gemeenteleden schreven een zogenaamd rekest aan Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden, enz. met het dringende verzoek het voormalig politiek Recht van Collatie niet te herstellen. In november 1825 werd de classis opnieuw om optreden gevraagd. Bij dispositie (beschikking) van Zijne Majesteit van augustus 1826 werd de kerkenraad van Wierden tenslotte te kennen gegeven, dat men zich maar moest wenden tot de gewone rechter. In februari 1827 werd dit gedaan. In het vonnis dat de rechtbank in eerste aanleg te Almelo wees, was vermeld, dat het door de kerkenraad van Wierden betwiste collatierecht van de graaf als wettig moest worden erkend. In hoger beroep kwam het hooggerechtshof te Den Haag tot eenzelfde vonnis en deed het appèl

van de kerkenraad in mei 1830 teniet. Na vijf jaren van strijd en onzekerheid kwam er zo een einde aan het geschil. Het gevolg was wel dat de predikantenfunctie zes jaar lang vacant was. Pas in 1831 werd door de graaf - met instemming van de Wierdense kerkenraad - weer een predikant geaprobeerd (goedgekeurd). In de daarop volgende jaren is het opvallend hoe goed de hogere (kerkelijke) organen op de hoogte waren van de situatie in de gemeente. In 1873 vroeg de classis te Deventer per brief of er in de gemeente van

Wierden nog collatierecht bestond! Vier jaar later stuurde het ministerie van financiën (afdeling erediensten) een soortgelijk verzoek aan de Wierdense kerkenraad ten einde eenige statistieke opgaven aangaande het

particulier collatierecht bijeen te brengen.

Gezien de in Wierden bestaande weerstand tegen het collatierecht is het niet verwonderlijk dat dit laatste verzoek onbeantwoord in het archief verdween.

De collatoren van Rechteren (Limpurg)

Tijdens mijn onderzoek ben ik vanaf het jaar dat Wierden officieel overging naar het protestantisme (1626) in totaal acht collatoren en een collatrix van het geslacht Van Rechteren (Limpurg) tegengekomen. Enkele bijzonderheden. Johan van Rechteren (geboren 1595) lijkt zoals gezegd 'slechts' een recommandator te zijn geweest. Na het overlijden van deze Johan

van Rechteren in 1641 duurde het tot 1645 voordat de boedelscheiding tussen zijn zes kinderen plaatsvond. Zijn oudste zoon Zeger - in 1644 meerderjarig geworden - werd zijn opvolger en kreeg Almelo toegeedeeld. Volgens eerdergenoemde jonker Rutger David de Reijger heeft deze Zeger van Rechteren het recht van collatie en het erfelijk markerichterschap van

A.F.L. van Rechteren Limpurg
(1793 - 1851)

Wierden in 1656 door koop van den doemaligen heere Van Langen tot de Dakhorst aen sig gebracht waarmee hij te Wierden dus de eerste protestantse collator uit het geslacht Van Rechteren (Limpurg) werd. Het collatorschap ging in het algemeen over van vader op zoon.

Voor wat betreft de situatie in Huize Almelo waren er echter twee uitzonderingen; het collatorschap van Zeger van Rechteren ging vanwege zijn kinderloosheid over op zijn neef(je) Adolf Hendrik en het collatorschap van Adolf Philip Zeger van Rechteren ging over op zijn dochter omdat zijn enige zoon op dat moment reeds was overleden. Vermeldenswaard is verder nog de erfopvolging van deze gravin (Sofia), die werd aangevochten door haar familie. Zij waren de mening toegedaan dat de heerlijkheid Almelo alleen via de mannelijke lijn kon vererven. Er volgde een jarenlange opvolgingsstrijd die uiteindelijk in 1793 in het voordeel van gravin Sofia uitpakte. Gedurende de opvolgingsperikelen trad de gravin wel op als vrouwe van Almelo. Ten tijde van de Franse overheersing (toen het collatierecht

dus wettelijk gezien niet bestond) liet de gravin van zich horen door zich actief te bemoeien met de benoeming van een koster te Wierden. De laatste Almelse collator was mr. Adolph Frederik Lodewijk graaf van Rechteren Limpurg (1865-1935), grootvader van de huidige heer van Almelo.

Einde collatierecht

Aan het eind van de 19e-eeuw werd langzaam duidelijk dat de graaf het collatierecht op termijn zou (moeten) gaan loslaten. In de vacature van dominee Hagedoorn bijvoorbeeld (1868) legde het Wierdense kiescollege de heer van Almelo de keuze tussen een tweetal predikanten voor om vervolgens een week later met een andere predikant op de proppen te komen (die het ook werd). In de vacature Sinninghe Damsté (1885) liet Adolph Frederik graaf van Rechteren Limpurg (1827 - 1902) op een gegeven moment het kiescollege van Wierden vrij in de keuze van de te beroepen predikant. Enkele jaren later verliep het beroepingswerk bij de vacature Gerritsen (1890) op gelijke wijze. Toch was men in Wierden niet ontevreden over de graaf (door de kerkenraad soms ook wel ambachtsheer genoemd), want in de notulen wordt vermeld dat *met dankbaarheid de spoed en de welwillenheid van onzen Collator wordt besproken*. De consulent - zichzelf *de onderdanige dienaar* noemend - stuurde een vier kantjes tellende brief naar de graaf met daarin het verzoek uit een tweetal predikanten te kiezen; tegelijkertijd vroeg hij zich in weinig subtiele bewoordingen af of de graaf *de keuze weder overgeeft* aan het kiescollege. Het positieve antwoord van de graaf *vindt dankbare gevoelens bij de geheele vergadering en wordt goedgevonden dat de Collator schriftelijk van den consulent blijk dezer gevoelens ontvange*.

Wat niet in de notulen van de kerkenraad staat vermeld is een subtiel advies van de

collator. Hij schrijft: *Want zoo lang genoemd Kiescollege zich wenden zal aen Predikanten die beter of althans even goede standplaatsen hebben is het vermoeden gewettigd, dat menig teleurstelling, nog voor het Kiescollege, te verwachten is. Naar mijn bescheiden meening, was het hun meer op zijn plaats, naar geschikte Kandidaten der Theologie, die voldoende aanwezig zijn om te zien.* In de vacature Doornveld (1897) liet de graaf voor deze maal de keuze direct vanaf het begin van de vacature geheel over aan de kerkenraad (lees: kiescollege) en ondertekent hij de brief zelfs met *Uw dienstwillig dienaar*. Vervolgens hebben de graven bij de vacatures Kromsigt (1900) en Rijnenberg (1912) geen feitelijke bemoeienis met het Wierdense beroepingswerk gehad. Het collatierecht was tijdelijk afgestaan aan het kiescollege. Inmiddels nam de kerkenraad van de hervormde gemeente te Almelo in 1903 het initiatief, liefst samen met de Wierdense en Vriezenveense kerkenraden, een gezamenlijke poging te ondernemen tot opheffing van het collatierecht. De Wierdense kerkenraad wilde - in tegenstelling tot de Vriezenveense - meewerken (*uwe nadere voorstellen tegemoet zien*), maar al snel liet de Almelose kerkenraad weten dat haar verzoek aan den Hooggeboren collator vergeefs was gebleken.

Met het beroepingswerk bij de vacature Van Luttermant (1916) maakte mr. Adolph Frederik Lodewijk graaf van Rechteren Limpurg voor de allerlaatste keer keuzes uit de hem aangeboden dubbelvallen. Na acht bedankjes van predikanten gaf de *Elector* in 1917 aan dat hij het kiescollege voor wat betreft de vacature Van Luttermant vrij liet. Hem hoefde vanaf dat moment geen tweetal meer aangeboden te worden. Uiteindelijk gaf graaf van Rechteren Limpurg in 1923 middels een brief bericht aan de kerkenraad dat hij in de eerstvolgende vacature de

gemeente bij de beroeping volkomen vrij zou laten en van zijn *eventueel nog bestaande collatierecht* geen gebruik zou maken. Het einde van het collatierecht was een feit. Het is opvallend dat de heer van Almelo in zijn laatste brief spreekt over zijn *eventueel nog bestaande collatierecht*, terwijl dat recht een jaar daarvoor bij grondwet reeds was afgeschaft. Ook de vorm van de

bewuste brief (zwartomrand) week aanzienlijk af van zijn normale correspondentie. Dit had waarschijnlijk niets te maken met zijn gevoelens omtrent deze kwestie maar met het overlijden van zijn vrouw in op 10 februari 1923.

Zijn kleinzoon *A.F.L. van Rechteren Limpurg* (1865 - 1935)

schreef in 1990 in het boek over de Grote Kerk te Almelo: *De positieve verhouding van familie en kerk veranderde niet na de afschaffing van het collatierecht in 1923, maar gaat door tot in de huidige tijd.* De volledige tekst van de laatste collatiebrief luidt: *In afwachting dat de Synodale Commissie uit onze kerk zich uitspreekt over de door U bedoelde artikelen der Grondwet meen ik mij van het innemen van een standpunt in deze materie te mogen onthouden. Geheel in 't midden latende welke die uitspraak zal zijn ben ik evenwel volgaarne bereid om voor de eerstvolgende vacature van mijn eventueel nog bestaand collatierecht geen gebruik te maken.*

Vanwege de eeuwenlange speciale band tussen hervormd Wierden en Huize Almelo is het eerste exemplaar van *De Dorpskerk van Wierden* dan ook aan de huidige heer van Almelo is aangeboden!

Uit de collectie van de Oudheidkamer

Jan H.A. Morsink

In de collectie van de Vereniging Oudheidkamer Twente bevindt zich onder inventarisnummer OHK 702 een bijzondere en wat versiering betreft zeldzame 16e-eeuwse bronzen vijzel met originele stamper. De vijzel is 16 centimeter hoog. De bovenzijde heeft een diameter van 13,1 centimeter en de onderkant 11,1 centimeter.

Het fraaie exemplaar kwam in juli 1948 in het bezit van de Oudheidkamer door een schenking van mevrouw Van Goor uit Dedemsvaart. Uit de bewaard gebleven correspondentie blijkt, dat het toenmalige bestuurslid A. Wevers naar Dedemsvaart is gereisd, wat in die tijd nog bijna een dagtocht was, om persoonlijk deze belangrijke gift in ontvangst te nemen.

Naar model en vorm te oordelen is de vijzel waarschijnlijk gegoten in Westfalen. Karakteristiek zijn de rechthoekige oren en vier friezen die versierd zijn met diverse zich herhalende symbolen, zoals een cupido, zonnerad, madonna met kind, engeltje, vogel, ramskop, etc.

Bijzonder is voorts dat ook de herkomst bekend is. De vijzel is afkomstig van de Goorse familie Laupman. Johan Jacob Laupman werd in 1720 geboren in het Duitse plaatsje Kettwich aan de Ruhr als zoon van de plaatselijke apotheker. Ook opgeleid tot apotheker verhuisde hij in 1750 naar Goor, waar hij een huis kocht op de hoek van de Laarstraat en de Kerkstraat en daar zijn apothekerie vestigde. Het pand stond bekend als het 'Laupmanshuis'. Naast medicijnen handelde hij ook in geneesmiddelen voor vee, die in de ruime omtrek afzet vonden. Verder verkocht hij kruidenierswaren, ijzerwaren, glas, aardewerk en tinnen gebruiksvoorwerpen. De zaak bleef in handen van de familie Laupman tot in 1911 het bedrijf werd verkocht aan Jan van Goor. Die woonde er tot medio 1929 en deed de onderneming

over aan de coöperatieve landbouwvereniging. Uit de nalatenschap van de familie Laupman en daaropvolgend de familie Van Goor stamt onze vijzel. Gezien de herkomst mag worden aangenomen dat de vijzel is gebruikt in de Goorse apotheek. Naast gebruik in de farmacie werden veel vijzels ook aangewend voor huishoudelijk gebruik.

Op vroege in Nederland gegoten vijzels treft men vaak de naam van de gieter aan of algemene teksten zoals Lof Godt van Al, Soli Deo Gloria en – indien geschonken bij een huwelijk – Amor Vincit Omnia of Liefde verwint alle dinck. Verder komen ze ook voor met de naam van de eigenaar, bijvoorbeeld Wolter Koster en sin husfrow of Anneken Cornelis. Veel van deze vijzels zijn tevens voorzien van het jaartal waarin ze zijn gegoten.

Tot in het begin van de 20e-eeuw werden vijzels nog veelvuldig gebruikt, maar de komst van elektrische huishoudapparatuur maakte ze allengs overbodig.

Boeksignalement

Geert Bekkering

Willy Ahlers, *Atlas van Oldenzaal*, ISBN 978.90.81314.1.0, prijs € 30,-

Willy Ahlers brengt ter gelegenheid van zijn 65ste verjaardag de Atlas van Oldenzaal uit. Er zitten 65 kaarten in de ringband, vanaf het midden van de zestiende eeuw. Van alle kaarten wordt de technische informatie gegeven met een toelichting. Leuker nog is dat bij alle 65 kaarten bijzondere historische informatie over Oldenzaal wordt gegeven. Er is zelfs een zeldzaam boekje in deze Atlas van Oldenzaal

Atlas van Oldenzaal

Willy Ahlers ©
1° druk 2008

opgenomen. Dat boekje is in Florence gedrukt en beschrijft in acht bladzijden de inname van Oldenzaal door Spinola in 1605. De kaarten zijn in zeer goede kwaliteit gedrukt en de teksten lezen heel plezierig, juist ook voor geïnteresseerde leken op cartografisch gebied. Het boek is te koop bij het Palthehuis in Oldenzaal en onder andere boekhandel Heinink.

Reeds verschenen:

- R.W. Jansen, *Een heide(ens) karwei*, Albert Jan Blijdenstein, president van de Nederlandsche Heidemaatschappij 1889-1896, 144 pagina's, ISBN 9055122289, € 12,95
- R.W. Jansen, *Blijdenstein & Co.* (1801-1953), 294 pagina's, ISBN 9055122513, € 19,95
- R.W. Jansen, *Stoom afblazen*, 120 pagina's, ISBN 9789078641087, € 19,95
- G.J.I. Kokhuis, *Spoor- en tramweggeschiedenis van Twente*, 255 pagina's, ISBN 9789055122783, € 19,95
- G.J.I. Kokhuis, *Twente in de middeleeuwen*, 300 pagina's, ISBN 9055122270, € 18,95
- *Is de post d'r a west?* Uitgave: Stichting Heemkunde Denekamp, 140 pagina's met veel illustraties. Prijs: 8,75 euro. e-mail heemkundedenekamp@hetnet.nl. Voor toezending per post worden 2 € verzendkosten in rekening gebracht.
- J.H. (Hein) Rosink, *De opbouw van een imperium*, opgaan, blinken en verzinken. De geschiedenis van de Koninklijke Jute Spinnerij en Weverij Ter Horst & Co., 247 pagina's, ISBN 9055122610, € 19,95
- *Betoverend graan*, springlevende ambachten in Twente, 160 pagina's, ISBN 9789078641063, € 29,50

Gedicht: Noaberschap in Twente

Jan Swennenhuis

Onderstaand gedicht kan ook gezongen worden op de muziek van de Negende Symfonie van Beethoven. Beethoven heeft de muziek van deze symfonie gecomponeerd op de tekst van Friedrich Schillers 'An die Freude'.

Noaberschap in Twente

Noaberschap, dat is in Twente,
ne traditie met völ faam.
In den umgaank met de boers chop
is het aait nog heel veurnaam.
Nee, gen regels op papier, leu,
ok gen oeterlijk vertoon.
Oalders geaft deur an de keender
as belangriek leafpatroon.

't Proat van rechten en van plichten
beide kaanten komt an bod.
't Keant gen veurdeel veur de groten,
riek mot doon wat aarm ok döt.
De bereaidheed um te helpen
kfoar te stoan in weend en weer
is 't dagelijks praktizeren
van de christelijke leer.

Noaberschap, dat blif toch altied
ne traditie as weleer.
Zoonder good contact met aandern
bint wiej gen gemeenschap meer.
Stekt de haan' dus oet de mouwen,
loa'w doar samen wat an doon.
Loat de noaberschap van vrogger
weer centraal in 't leaven stoan.

An die Freude

Friedrich Schiller
1785

Ludwig van Beethoven, 1825
1770-1827

Allegro

Freu - de, scho - ner, Göt - ter - fun - ken, Toch ter aus E - ly - si - um.
Wann das gro - ße Wirt ge - lan - gen, ei - nes Freun - des Freund zu sein.

Ich er - trau - len, Him - m - li - sche, dein Hei - lig - tum.
Weib er - run - gen, mi - scho - sei - nen Ju - bel ein!

Ich bin den wie - der, was die Mo - de streng ge - teilt, al -
ler suchst du si - ch - le sein nennt auf dem Er - den rund! Uad -

Neg - arben wer den Brü - der, wo dein sanft ter Flü - gel weilt.
das du ge - künnt, der steh - le wei - nend sich aus die - sem Bund.

Activiteitenkalender

Activiteiten van de Vereniging Oudheidkamer Twente

Zaterdag 30 augustus 2008: excursie naar huis Bergh in 's-Heerenberg.

Nadere informatie volgt.

Maandag 29 september 2008: film *Berkel en Haaksbergseveen*.

Een geluidsfilm van circa 1 uur in kleur waarin de rivier de Berkel wordt gevolgd. Een zeer boeiende film die flora en fauna tot in de finesses laat zien. Hetzelfde geldt voor de film over het Haaksbergse veen. Ook deze is met veel geduld vervaardigd. Men ziet zelfs dansende slangen.

Dinsdag 2 december 2008: lezing ansichtkaarten door Joop Sybrandi.

De Oudheidkamer wil zich graag presenteren op Twentse bijeenkomsten. Indien u uw leden en/of bezoekers extra informatie wilt geven laat ons dan even weten dat wij welkom zijn. Voor adres: zie colofon.

Noaberschap

'Noaberschap in Twente' weergegeven in een ets van Willemien Holterman

Mutaties leden OKT en abonnementen 't Inschrien

Nieuwe leden

Dhr. en Mw. J.Th. Eberling

Dhr. G. Wendrich

Dhr. G.J.L. Weushof

Mw. C.J. Verduyn

Dhr. C.J. Wesseling

Dhr. G. Nordbeck

Dhr. en Mw. W.A. Bijvank

Dhr. en Mw. H.J. Gort

Dhr. A.A.M. Brummelhuis

Dhr. W.H. Nijhof

Dhr. en Mw. H.J. Kuil

Enschede

Enschede

Rossum

Hengelo

Enschede

Borne

Enschede

Enschede

Hengevelde

Enschede

Enschede

Dhr. J.G. Haarhuis

St. Edwina van Heek

Dhr. J.M. Agterbosch

Overleden

A. Hottenhuis

(Ruil)abonnementen 't Inschrien

St. Vrienden van oud Genemuiden

Historisch Centrum Overijssel

Hist. Ver. De Dree Marken

Almelo

Enschede

Geldrop

Borne

Genemuiden

Zwolle

De Lutte

Twentse paddenstoel

Oplossing vorige nummer:

De paddenstoel bevindt zich op de kruising Laagsestraat/Hooidijk/Goudkampsweg tussen Oud-Ootmarsum en Lage in Duitsland. Het gevraagde Amerikaanse verschijnsel ligt niet al te dicht in de buurt, maar vooral de omschrijving Amerikaans heeft een aantal mensen op de gedachte gebracht van de cirkels van Mander/Jannink. De Hooidijk loopt in de richting van dit aangelegde landbouwkundige experiment. Op bladzijde 27 vindt u een artikel over dit bijzondere verschijnsel dat door Paul de Kort tot een landbouwkundig kunstwerk is omgebouwd.

De prijs is gewonnen door de heer E. Kok uit Hengelo.

Nieuwe paddenstoel

De paddenstoel in de puzzelwedstrijd van dit nummer bevindt zich niet ver van een herberg aan het eind van de boven in de foto weglappende weg. Deze herberg is verbonden aan een aantal bijzondere gebeurtenissen uit de 18de-eeuw, waaromheen allerlei verhalen zijn ontstaan.

Doe mee en win het boeiende boek Omzwervingen door de historie van Twente door Jan Wiefker.

Wat moet u doen?

Beantwoord de twee onderstaande vragen en stuur de antwoorden naar de redactie van dit blad: Blauwgras 48, 7623 GK Borne, e-mail: redactie@oudheidkamertwente.nl

1. Waar staat de paddenstoel op onderstaande foto?
2. Om welke herberg (welk restaurant) gaat het?

In het volgende nummer staat een artikel over genoemde herberg.

F. J. M. Agterbosch

Vergeet niet uw naam, adres en telefoonnummer te vermelden. Stuur uw oplossing in voor 6 augustus 2008.

De cirkels van Mander/de cirkels van Jannink

Frans J.M. Agterbosch

In de Noordelijke Manderheide heeft Gerhard Jannink twee landbouwterreinen in de vorm van een cirkel aangelegd. De gekozen landbewerking was een landbouwexperiment dat gebaseerd was op ervaringen overgewaaid uit Amerika.

Aankoop grond

In 1928 kocht Christiena Friederike van Heek, gehuwd met Enschedese textiel-fabrikant Gerhard Jannink, een aantal percelen grond in Mander. Christiena Jannink-van Heek was bezig met ontginning van woeste grond op haar landgoed 'Het Springendaal'. Zij was op zoek naar een betere manier om de schrale grond in cultuur brengen. Na de Eerste Wereldoorlog kwam kunstmest steeds meer in gebruik en Christiena probeerde hiermee meer opbrengst van deze grond te krijgen. De aangekochte percelen in Mander werden aan haar zoon Gerhard Jannink geschonken om er een landbouwbedrijf op te beginnen.

Nieuwe landbouw werkwijze

Door contacten met Amerika was Gerhard er achter gekomen dat een perceel beter en sneller in de rondte te bewerken was. Hierdoor was het b.v. niet nodig om de ploeg telkens te keren, ook niet bij de hoeken. Hij begon vanuit het middelpunt en hij kon dan min of meer onafgebroken doorwerken tot de buitenzijde van de gekozen cirkeldiameter. Ook het zaaien en oogsten profiteerde van deze vooruitstrevende landbouwbeperking.

Vier cirkels

Gerhard begon met de aanleg van één cirkel met een diameter van circa 340 meter. Het voordeel van de snellere bewerking bleek een goede keus en het plan werd gemaakt om nog drie cirkels met een oppervlak tussen de 10 en 12 hectare te gaan aanleggen. Dit aantal is door interventie van zijn moeder niet doorgegaan. Zij vond

Kaart met in het midden de cirkels

het niet juist zoveel 'goede' heidegrond voor deze experimenten te gaan gebruiken. Ook vond zij dat er niet efficiënt gebruik werd gemaakt van het land, immers een groot deel viel er af door het niet gebruiken van

de hoeken. Gerhard heeft toch nog een tweede cirkel met een diameter van circa 380 meter aangelegd.

Geografisch ligging

Beide cirkels zijn direct tegen de Duitse grens gesitueerd. De cirkels zijn goed waarneembaar vanuit de lucht. Het verhaal gaat dat piloten het nog steeds als baken

kettingtractor gebruikt die was geconstrueerd en gemaakt op de fabriek van Jannink in Enschede.

Weer later was de aandrijfbron een zogenaamde kamwieltractor, voorzien van vaste, doorlopende assen en speciaal vergrote wielen. Gerhard wilde zoveel mogelijk gebruik maken van mechanische landbouwmachines.

Luchtfoto cirkels van Mander

gebruiken. Gerhard gebruikte de cirkels ook als baken en legde naast de cirkels een kleine landingsbaan aan voor zijn Fairchild personenvliegtuigje dat hij voor zakenreizen naar vooral Engeland gebruikte.

Bebouwing land

De cirkels zijn achtereenvolgens met wisselteelt gebruikt om rogge, haver en aardappelen te verbouwen. Ter bemesting werd er o.a. gebruik gemaakt van chilisalpeter als stikstofbron en van (gele)lupinen en serradella als groenbemesters. Het maaien/oogsten werd in de eerste jaren gedaan met een paard voor de grasmachine. Later werd een

Opstalbebouwing

Inmiddels was er ook een (zomer)huisje gebouwd precies tussen de twee cirkels in op de plaats waar oorspronkelijk de boerderij was gepland. Er was geen elektriciteit en stromend water. Maar picknicken was erg plezierig. Het huisje werd dan ook steeds vaker als zomerhuisje gebruikt. In 1951 werd een oude portierswoning vanuit Enschede overgebracht en naast het zomerhuisje geplaatst.

Huidige situatie

Men kan niet spreken van een geslaagd experiment. De bijzondere manier van

landbewerking heeft niet veel boeren aangesproken. Vooral het niet goed kunnen gebruiken van de overblijvende 'hoeken' van de cirkels heeft vooral uit efficiënt landgebruik, geen navolging gevonden. De cirkels blijven bijzonder en moeten worden behouden. Daarom zijn ze 1991 overgedragen aan de Stichting Het Overijsselse Landschap. In 1993 maakt de kunstenaar Paul de Kort een plan om de cirkels blijvend als landschapsfenomeen te accentueren. Paul de Kort: 'Als Mander-cirkels zijn de gigantische percelen in het landschap beter leesbaar gemaakt. Een wandelpad met een totale lengte van 2,5 km tekent de cirkels in het landschap. Een greppel en wal markeren de omtrek, een heuvel met jeneverbesstruiken en een omvangrijk labyrint accentueren de middelpunten. Deze ingrepen roepen het

beeld in herinnering van de spiraalvormige ploegvoren en van het zaaien en oogsten in de regelmatige cadans van de seizoenen.' De oplevering was in 1999 en de onthulling in mei 2000. In 2005 is het oorspronkelijke ontwerp op details aangepast en verbeterd. Bij de onthulling van dit project in 2000 is het boek *Topos* verschenen, uitgave Esselink stichting; ISBN 90-6947-012-8. Op de website van de kunstenaar Paul de Kort, <http://www.pauldekort.nl>, is een link naar een mooi filmpje opgenomen <http://www.youtube.com/watch?v=juftRgT-3cQ>.

De cirkels van Mander/de cirkels van Jannink zijn te bezoeken op het adres: Uelsterweg, Mander, gemeente Tubbergen, Overijssel.

Informatie

- *Afbeeldingen:*
 - kaart is uit de *Grote Provincie Atlas van Overijssel van de Topografische Dienst, uitgave Wolters-Noordhof.*
 - luchtfoto van cirkels gemaakt door Paul de Kort beeldend kunstenaar.
- *Jaarboekje 1991/1992 van Historische Kring Vasse Mander Hezingen.*
- *Artikel van E. Jannink (zoon van Gerhard) en een artikel van J.G. ten Hoopen.*
- *Artikel Tubantia 17-05-1999 van Alphons Huiskes.*
- *Persoonlijk verhaal van E. Jannink bij bezoek aan de cirkels door de studiekring historische cartografie van de Oudheidkamer Twente.*
- *Aantal websites:*
 - www.kunstenpubliekeruimte.nl/werk_409.html
 - www.natuurlijk.nl/twente/tubbergen/galgenberg.htm (wandelroute)
 - www.landschapoverijssel.nl/terreinen/manderheide.htm
 - www.projectenbankcultuurhistorie.nl/content/mander_cirkels_tubbergen.xml.asp#intrefd323e105

LaRoche

Steaks & Seafood

Hengelosestraat 200 te Enschede

Tel. 053 - 43 53 855

www.restaurantlaroche.nl

Quest

accountants

Kottendijk 72, 7522 BT ENSCHEDE

053-4327475

ondernemende adviseurs

www.questaccountants.nl

Van Remeker Schilderwerken

Betrouwbaar en degelijk

Michel van Remeker
Rigtersbleekstraat 23
7521 GH Enschede
Tel: 053 - 4352482
Mobiel: 06 - 53516771

**DE
LIJSTENMAKERIJ
GOVAARTS & HOMAN**

Hengelosestraat 164
7521 AK Enschede
tel 053-4353678
www.govaarts.nl

Bijzondere lijsten en inlijstingen, ophangsystemen en kunstschildersmateriaal

o.a. voor:

groei-brillant
quartz horloges
stijlklokken
gouden sieraden

Keppels b.v.
juwelier-horloger

LIPPERKERKSTRAAT 43-45,
ENSCHDEDE, TEL. 431 26 50

vakkundige reparatie inrichting

ELEKTROBURO
H. VOS **B.V.**

Elektra en Data werken
Brandmeldinstallaties
Noodverlichting

24 uur Servicedienst

Tel. 053 - 435 30 96

VOS
INSTALLATEURS B.V.

Elektra, Airco,
Verwarming, Sanitair,
Loodgieterswerk en
Luchtbehandeling

Tel. 053 - 435 20 63

Op 2 december 2019
neemt u 150 euro op.
Gewoon bij een
Rabo geldautomaat.

(Als contant geld dan nog bestaat.)

Met meer dan 3000 kantoren komt u de Rabobank door heel Nederland tegen. Overall waar u ons verwacht en zelfs op plekken waar u dat misschien niet had gedacht. Dat is altijd al zo geweest en zal altijd zo blijven. Want al wordt alles digitaal en virtueel, er zal altijd een Rabobank in de buurt blijven.

Het is tijd voor een bank
die zichzelf blijft.

Het is tijd voor de Rabobank.

